

GONDOLATOK A FALUSZOCIOLÓGIÁRÓL

Ion Aluș¹

E lapszámban közölt tanulmány részlet Ion Aluș „A közösségek szociológiája” című, kéziratban levő könyvéből. A szerző írásait halála után szerkesztették kötetbe, az itt közölt részletek a kéziratban levő könyv „Reflexii asupra sociologiei rurale” (Gondolatok a faluszociológiáról) című fejezetéből származnak, melyben a szerző a kolozsvári román faluszociológia szocializmus-kori működési feltételeit, fontosabb kutatási programjait és azok eredményeit mutatja be.

Társadalmi változások falun · A falusi közösségek kutatása [1965–89 között] továbbra is fontos helyet foglalt el a román szociológiai mozgalomban, bár már nem állt fő helyen. A román szociológia elsősorban a társadalom általános fejlesztési és modernizációs problémái fele orientálódott, a falvak életével ezen általános irányultságon belül foglalkozott, olyan kiemelkedő fontosságú témák keretében mint a társadalmi mobilitás (vertikális és horizontális), az urbanizáció folyamata, az iparosítás, stb.

A kutatás tárgyát képező falu maga sem a Gusti által vezetett kutatások korára jellemző tradicionális, gazdasági monofunkcionalitással, magas fokú autarhiával és alacsony társadalmi mobilitással jellemezhető falu volt immár, hanem az általános modernizációs folyamat által, a román társadalom iparosodása és urbanizálódása által – eltérő mértékben – alakított falu.

A régi [szocialista] rendszer összefonta az új társadalmi rendszer kialakítását célzó erőfeszítéseit az ország gazdasági és társadalmi struktúrájának átalakítására irányuló törekvéseivel; a modernizáció tulajdonképpen a „szocialista építkezés” szolgálatába állított eszköz volt. Ennek ellenére a román társadalom struktúrájának egyes aspektusai ténylegesen modernizálódtak. (...) Jelentős ipar épült ki, az aktív népesség egy tekintélyes része a primer szektorból a szekundér és terciér szektorokba csoportosult át, intenzív (országszerte szabad szemmel is látható) urbanizációs folyamat zajlott le. Az urbanizáció a következőket jelentette:

- a) a nagy városok népességének növekedése a falusi munkaerő masszív vonzása révén (például Kolozsvár népessége alig három évtized alatt megháromszorozódott) ;
- b) egyes falvak városi jellegűvé válása, ipari és szolgáltató egységek falura telepítésének, valamint a népesség megfelelő mértékű növekedésének köszönhetően;

c) nagyvárosoktól az (egyreszt) községekig a települések urbanizáltsági fokának növekedése, műszaki-kommunális ellátottságuk fejlesztése és modernizálása révén (úthálózat, kommunikációs és telekommunikációs eszközök, víz-, csatorna- és villanyhálózat, stb.)

Lefolyása és eredményessége tekintetében a modernizáció folyamata egyaránt mélyen ellentmondásos volt. Mivel a szocialista politikai és gazdasági rendszerhez kötődött, mind az ipar, a mezőgazdaság és a szolgáltatások, mind a települések ezekre épülő fejlesztése gyakran a gazdasági hatékonyság kritériumainak figyelembe vétele nélkül, voluntarista politikai döntések alapján, közigazgatási kényszerítő eszközök/intézkedések igénybevételével történt. A piacgazdaság hiánya a tevékenységek gazdasági hatékonyságának szempontját – bár gyakran beszéltek róla – szükségszerűen háttérbe szorította. A korábbinál modernebb ipar és mezőgazdaság épült, de távolról sem kellett modern ahhoz, hogy a XX. század második felének feltételei közepette versenyképes legyen. Veszteségesen dolgozó gyárak is épültek, egyes mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a bivalyokat/ökröket helyettesítő traktorok karbantartási költsége nagyobb, termelékenységük kisebb volt mint a tradicionális vontató eszközöké. Ezen okok miatt az új gazdasági rendszer életképtelennek bizonyult és végül összeomlott.

A fenti feltételek közepette a kolozsvári szociológusok csoportja a társadalmi-gazdasági struktúra valamint a települések modernizációját kutatásai központi gondolatává tette. Ily módon, mivel a modernizáció a hatalom figyelmében és szándékában is állt, egyrészt engedélyt lehetett szerezni a kutatáshoz (bár nem minden nehézség és kompromisszumok nélkül), másrészt a modernizáció folyamatának a „szocialista építés” politikai-ideológiai koordinátáitól relatív független kutathatósága vált lehetővé. E stratégia alkalmazása révén lehetővé vált a modernizáció nyugati kutatásából származó eredmények felhasználása is, már amilyen – kis – mértékben hozzáféréseink volt a nyugati szakirodalomhoz. Ugyanakkor a modernizáció folyamatának vizsgálata lehetővé tette számunkra az előírt politikai-ideológiai kritériumoktól való távolságtartást, a Max Weber szellemében vett axiológiai semlegességet, az objektív, mérhető és kontrollálható tényekre való korlátozódás révén. Például az úthálózattal kapcsolatos általunk gyűjtött adatok semmilyen politikai vagy ideológiai kritériumot nem hordoztak, akárcsak a háztartások/gazdaságok modernizációs fokával, vagy a há-

zakkal (azok anyagával, építési módjával, felszereltségével stb.) kapcsolatos adatok sem.

Szem előtt kell tartanunk azt a sajátos színezetet is, amelyet a Ceaușescu-rezsim a modernizáció gondolatának adott: miközben a „szocialista építéssel” asszociálta, egyúttal a *nemzeti*, román szocializmus gondolatával itatta át, a tradicionális falut és parasztságot a „nemzet alapjának” tekintve, a viselet, népművészet, régmúlt korok már eltűnt szokásainak és életmódjának idealizálásával. A rezsim propagandája újraélesztette a tradicionalista nacionalizmus régi ideológiai elképzeléseit, a két világháború közötti román kultúra egyes nyugatellenes elemeit. Ezzel egy időben, a végrehajtott gazdasági és társadalmi átalakítások révén, beleértve a különböző településtípusok és az egyes országrészek közötti népességmozgásokat is, a rezsim szem előtt tartotta nacionalista irányultságából fakadó céljait is, a népesség „homogenizálását”, a kisebbségek elnemzetietlenítését. Kutatásaink egyre jobban meggyőztek arról, hogy a „szocialista” modernizáció egy ideológiai fikció, és hogy a már hatékonyan bizonyult nyugati modernizálás modelljén kívül nem létezik más reális modernizálás.

A kutatás és társadalmi beavatkozás már említett egysége mentén, 1969-től kezdődően kutatásainkhoz olyan haszonélvezőket, megrendelőket kerestünk, akik óhajtották és képesek is voltak felhasználni vizsgálataink eredményeit a vizsgált népesség érdekében történő lehetséges optimalizálások céljára. Ugyanakkor a megrendelő támogatására is szükség volt, amely nélkül a kutatás megvalósíthatatlan lett volna, hisz sem a szociológiai laboratórium – amíg az ilyenként, azaz fizetett alkalmazottakkal működött – sem a filozófia és szociológia tanszék nem rendelkezett saját alapokkal kutatások szervezéséhez. E taktikának köszönhetően, az ily módon állandóan megújított pénzügyi keretnek köszönhetően, az 1971 utáni egyre nehezebbé váló periódust úgy éltük túl, hogy falun végzett empirikus kutatásainkat nem kényszerültünk megszakítani.

Széleskörű, többszörös terepmunkával járó, kérdezőbiztosok (többségében egyetemisták) nagy csapatát igénybe vevő kutatások sorozatát szerződöttük le és valósítottuk meg a Nyugati érchegeységben zajló egyes hidro-energetikai építkezések (vízgyűjtő gátak és tavak építése) kapcsán 1975-ben, akárcsak a Rosia-Poeni-i réz-érc kitermelésével kapcsolatban (1974-75-ben) ugyanazon térségben. Ezen építkezések és kitermelések révén fontos modernizációs elemeket vezettek be a térségbe: új utakat építettek, új szolgáltató egységeket hoztak létre, új nem-mezőgazdasági munkahelyek jöttek létre az aktív népesség egy része számára, ugyanakkor elrendelték a népesség egy részének elköltöztetését is, a vízzel elöntendő völgyekből. E helyzetben kutatásaink egyik célja a térség munkaerő-tartalékának feltérképezése volt, emellett pedig a népesség elköltöztetésével járó sokk csökkentésének lehetőségeit kerestük, kutatva az optimális megoldás után az elköltöztetett népesség mezőgazdasági tevékenységének folytatásához, illetve nem mezőgazdasági munkalehetőségek után.

Rosia-Poeni térségében 8700 személyt kérdeztünk meg, 50 település összesen 2155 háztartásából / családjából gyűjtöttünk adatokat. A kutatás egyik első és alapvető megállapítása az volt, hogy a térség népességének elköltöztetésével kapcsolatos főbb paraméterek tekintetében a megkérdezettek szándékai lényegesen különböztek a kutatás megrendelőinek szándékaitól:

a) a megrendelő túl kevés anyagi kárpótlást kínált az érintettek számára, néhányszor kisebbet mint amennyit ezek kértek

b) miközben a megrendelő a népesség többségének a térségben – a tervezett tevékenységek által nem érintett falvakban – maradására számított, a megkérdezetteknek csak 34,4 százaléka szándékozott a megrendelő által javasolt letelepedési megoldást választani, a többiek a Nyugati Érchegeység elhagyását, alacsonyabb fekvésű vidékre költözést terveztek. Következésképpen kutatásunk következtetéseiben, a térség drasztikus elnéptelenedésének elkerülése érdekében a tervezett objektumok (építkezések) méreteinek újratervezését javasoltuk, és olyan tevékenységi alrendszerek létrehozását a térségben, amelyeknek köszönhetően a felszámolandó települések legalább egy része megmaradhat. Tanulmányunk következtetéseinek egy része a tervezett rézbánya megnyitása következtében várható gazdasági (mező- és erdőgazdasági) és ökológiai (külszíni fejtéssel és szennyezéssel kapcsolatos) veszteségeket domborította ki. Végül, a megrendelő által végzett elemzés és az általunk készített jelentés alapján az eredeti tervet módosították, a vízgyűjtő gátat az eredetileg tervezettnél lényegesen kisebbre tervezték, aminek köszönhetően lényegesen kisebb népesség elköltöztetése vált szükségessé.

A falusi népesség számbeli csökkenésének tendenciája, és implicit módon e népesség öregedése és feminizálódása, nem csak rezsim által végrehajtott erőteljes iparosítás és urbanizálás által teremtett feltételeknek tulajdonítható, hanem e feltételek szubjektív hatásának is, annak a falvakból és mezőgazdaságból való kimenekülési tendenciának amelyet minden kutatásunkban kimutattunk. E tendencia a falusi népesség minden kategóriájában erőteljesen megnyilvánult, a fiatalabb korosztályokban természetesen erőteljesebben. Kolozs megyében az 1977-es népszámlálásokig a megye 69 községéből 50-ben csökkent a népesség (migráció és a natalitás csökkenése következtében). Az 1977–1985 közötti periódusban e folyamat mind a 69 községre kiterjedt.

A falusi és városi életmód közötti diszkrepanciának a falu rovására történő növekedése a maga során hozzájárult e tendencia generálásához és folyamatos táplálásához. A munkás státus (iparban, építkezéseken, a nagyobb építőtelepeken) vonzerőt képezett a falusi ifjúság számára, elérését rendszerint társadalmi előrejutásként élték meg. A munkáslét fix fizetést, rendszeres program szerinti munkát – ennél fogva meghatározott szabadidőt – évi fizetett szabadságot, öregségi nyugdíjt, kiutalással megszerezhető városi tömbházlakást jelentett (még ha néha hosszas várakozási idő után is lehetett ez utóbbihoz hozzájutni), és általában véve modernebb, kényelmesebb életkörülményeket mint a származási faluban. A fiatalok számára a munkássá válás továbbá a középfokú (esetenként felsőfokú) iskolai továbbtanulás lehetőségét is jelentette, a munkahely mellett, esti vagy látogatás nélküli formában. A város vonzerejéhez hozzáadódott a nem-modern falusi életkörülmények taszító ereje, akárcsak a rezsim agrárpolitikája: a parasztnak érdekeltté tévésének hiánya (vagy nem kellő mértékű érdekeltté tévésük) a szocialista mezőgazdasági egységek jó működtetésében, túl-

zott mértékű terményvisszatartás az állam részéről, valamint a mezőgazdaság autoriter-bürokratikus és inkompetens vezetéséből fakadó abszurdítások. Mindez olyan körülmények között, amikor az ország gazdasági-társadalmi struktúrájának általános modernizációja közepette – már amilyen mértékben ez megvalósult – az ipari-urbánus életmóddal járó életszínvonal a teljes társadalom számára (beleértve a falusi népességet is) a jólét mércéjévé vált. Ezek az életmóddal kapcsolatos mércék az ingázók élettapasztalatai révén hatoltak be a falusi környezetbe, valamint a tömegkommunikációs eszközök, sajtó, rádió és főleg a televízió révén. Mindezek hozzájárultak a falusi környezetből való menekülés-szerű kiáramlás általánossá válásához.

Nézzük az alábbi táblázatot:

	százalékban	
	1966	1977
A megye falusi népessége	50,1	41,7
A mezőgazdasági népesség a falusi népességből	76,9	56,1
A nők részaránya a mezőgazdasági népességben	57,3	64,9

A táblázatból megállapíthatók a következők:

1. a falusi népesség általános csökkenése
2. a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának csökkenése a falusi népességen belül és
3. a nők részarányának növekedése a mezőgazdasági népességen belül.

Az 1985-ben végzett kutatásunk, amelyet Kolozs megye ökotársadalmi régióra reprezentatív 4 községben végeztünk rámutatott, hogy a mezőgazdaság e feminizálódása tovább hangsúlyozódott. Mintánkban az aktív nők 76 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban, míg a férfiak megfelelő aránya 39 százalék volt. Egy további csoportosítást is végeztünk: a mezőgazdaságban foglalkoztatott népességen belül megkülönböztettük a „tradicionális” részt (tradicionális parasztnak azokat tekintve akik saját fizikai erővel vagy állati erővel végeznek mezőgazdasági munkát) és a „nem-tradicionális” részt (műszaki képesítésű munkás, aki gépekkel dolgozik, függetlenül képzettségének fokától). A vizsgált községekben az aktív nők 86,2%-a tradicionális mezőgazdasági munkaerő részét képezte, vagyis szószserinti értelemben a parasztságát. A vizsgált községek aktív „tradicionális paraszti” népességének 71,2%-át nők alkották. Ezzel szemben a nem-tradicionális mezőgazdasági népesség (traktoristák, sofőrök, technikusok, mérnökök) elsöprő többségét, 80-90%-át férfiak alkották.

Következésképpen, a mezőgazdasági népesség általános nőiesedési tendenciája keretében a nők voltak azok, akik a mezőgazdasági szakképzetlen munka nagy részét elvégezték.

Ami a mezőgazdasági népesség elöregedési folyamatát illeti, ez elsősorban szintúgy a népesség tradicionális paraszti szegmensét érinti: a vizsgált községekben az e kategóriában található férfiak 25,4százaléka volt 60 éves vagy idősebb, míg a második kategória férfi tagjainak csak 4,8 százaléka esett e korosztályba.

Pontosítani szükséges, hogy a hegyvidéki falvak népességének alacsonyabb fekvésű vidékekre migrálása relatív későn következett be, két okból kifolyólag. Egyrészt az ipari-urbánus központok migráció és ingázás révén elsőként a közelebbi fekvésű falvak rendelkezésre álló munkaerejét szívták fel (amelyek szintén alacsony fekvésű települések voltak). Másrészt a hegyvidéken beruházások történtek, amelyekről a korábbiakban is beszéltünk – bányai kitermelések, vízi erőmű építések – amelyek több éven át felszívták a térség mezőgazdaságból kiszorult népességét. A vízierőművek építési munkálatainak befejezése után egyes 1000 méter fölött fekvő falvak népessége jelentősen csökkent (például Mariselu lakossága 1977-1983 között 28 százalékkal csökkent).

Egyes erdélyi hegyvidéki térségekben kutatásaink az 1956-os népességhez képest 1983-ban a következő népesség-csökkenéseket állapították meg: a Nyugati Érc-hegységben 63,8%, az „Erdélyi fensík” térségben 56,3 százalék, az „Erdélyi dombvidék” térségben 71,3 százalék. A szóban forgó népesség-vesztést fogadó térségek három folyó, a Szamos, Aranyos és Körös völgyeiben található, ezek közül a „Szamos-menti folyosóban” 1983-ban 6,5 százaléknyi népesség-többletet lehetett kimutatni az 1956-hoz viszonyítva.

A kutatócsoportunk által végzett demográfiai előrejelzések annak lehetőségét is jelzik, hogy az évezred végéig a megye lakosságának megközelítőleg 80 százaléka e három „folyosóban” tömörüljön, miközben a megye fennmaradó területein „demográfiai sivatagok” képződhetnek, különösképpen a Nyugati Érc-hegység és a Szamosmente térségeiben. A népesség áramlása e folyosók irányába, különösképpen a „Szamos-folyosóba” nem csak a mezőgazdaság számára kedvezőbb fekvésű helyekre telepedés tendenciáját fejezi ki, hanem a mezőgazdasági tevékenységek ipari vagy terciér szektorbeli tevékenységekkel való kombinálásának tendenciáját is: a Szamos mentén található Kolozsvár, és ugyancsak e folyosó mentén található a Kolozsvár-Szamosújvár-Dézs „urbánus lánc”.

A kezdetben a rezsim által ösztönzött faluról városra irányuló migráció végül a hatóságok szempontjából is ijesztő méreteket öltött, mivel a tervezett mezőgazdasági termelést kezdte hátrányosan érinteni. Megpróbálták tehát adminisztratív intézkedésekkel korlátozni, költözési tilalmak életbe léptetésével, a falusi fiatalokat erőszakkal a mezőgazdasághoz és szülőfalujukhoz kötve. A folyamat ennek ellenére folytatódott, mivel az objektív körülmények és az előzőekben tárgyalt szubjektív reakciók továbbra is hatottak. Csak a Ceauşescu rezsim utolsó két-három évében volt észrevehető egyes régiókban – például a Nagykároly körüli térségben, ahol csoportunk 1987-ben és 1989-ben végzett egymás utáni kutatásokat – a parasztság ott-hon-maradási tendenciája, a városok rendkívül rossz élelmiszerellátása következtében.

Ugyanakkor megfigyelhető volt egy bizonyos fokú migrációs tendencia a falusi térségen belül, a falusi települések különböző kategóriái által nyújtott eltérő, előnyös vagy kevésbé előnyös életkörülmények következtében. Így például a Nyugati Érc-hegység térségében erős migrációs áramlás volt megállapítható a magas fekvésű településekről az alacsonyabb fekvésűek irányába, mivel minél alacsonyabb fekvésű volt egy település annál elfogadhatóbb életkörülményeket biztosított. A magasan fekvő településeken az életkörülmények modernizálásának minimális elemei is nehezebben voltak megtalálhatók. Ezenkívül az alacsonyabb fekvésű települések több lehetőséget nyújtottak a mezőgazdasági jövedelmek nem-mezőgazdasági tevékenységek általi kiegészítéséhez, a gyerekek iskoláztatásához, stb.

A vizsgált térségben és korszakban jelentős változások történtek a család-szerkezetekben. Az életkörülmények általános modernizálódási folyamata fokozatosan falun is a modern, mononukleáris, „kis” családtípusnak az elterjedéséhez vezetett, a tradicionális, „nagy”, polinukleáris család helyett. Más szóval egyre több falusi háztartásban már csak két generáció élt együtt, a házaspár és azok kiskorú leszármazottai; a fiatalok társadalmi nagykorúságukat elérve elváltak származási családjuktól és saját családot alapítottak, amely saját, külön háztartást alakított ki. Másrészt megfigyelt az azoknak a családoknak és tradicionális gazdálkodó háztartásoknak a száma, amelyekben minden családtag kizárólag a mezőgazdaságban dolgozott. A falusi lakosság előregedési tendenciája ezekben a tisztán paraszti családokban nyilvánult meg a leghangosabban.

A falusi családok többsége foglalkozás-szerkezet tekintetében vegyes jellegűvé vált, vagyis a mezőgazdaságban dolgozók mellett olyan tagokkal is rendelkezett, akik nem mezőgazdasági tevékenységű üzemek és intézmények fizetett alkalmazottai voltak. Következésképpen nőtt a részben-mezőgazdasággal foglalkozó családok száma. Emellett – kisebb arányban – falusi környezetben is megjelentek olyan családok amelyek egyetlen tagja sem foglalkozott már mezőgazdasággal. Ez utóbbi típusú családok esetében volt megfigyelhető a legkisebb mértékben az előregedés jelensége. Jövedelem szempontjából megfigyeléseink szerint a legkedvezőtlenebb helyzetűek a tisztán-mezőgazdasági családok voltak, legelőnyösebb helyzetűek pedig a vegyes foglalkozás-szerkezetű családok. Ez utóbbi típusú családok prosperáltak leginkább: fizetések lehetővé tették számukra az életkörülmények fontosabb elemeinek modernizálását (új, modernebb ház építését, modern háztartási gépek és javak beszerzését stb.) mezőgazdasági tevékenységük pedig az élelmet biztosította, ami az ország nem-mezőgazdasági népessége számára örökös problémát jelentett.

Az aktív családtagok mezőgazdasági vagy nem-mezőgazdasági foglalkozása, illetve a nyugdíjas családtagok korábbi tevékenységterülete alapján, több kísérlet után, a falusi családok következő tipológiájához jutottunk:

- A – nem-mezőgazdasági nyugdíjasok nélküli család;
- B – nem-mezőgazdasági nyugdíjasokkal rendelkező család;
- C – tiszta parasztcsaládok;
- D – vegyes családok;
- E – nem-mezőgazdasági családok, mezőgazdaságban dolgozó tagok nélkül.

Az 1985-ben Kolozs megyében kutatásunk során, amelynek keretében a megye 4 községében összesen 2400 családból gyűjtöttünk adatokat, a fenti családtípusok következő gyakoriságát találtuk:

nem-mezőgazdasági nyugdíjasok nélküli család	A	12,1%
nem-mezőgazdasági nyugdíjasokkal rendelkező család	B	6,9%
tiszta parasztcsaládok	C	21,5%
vegyes családok	D	38,9%
nem-mezőgazdasági családok	E	20,6%

A táblázatból – akárcsak a más megyékben megállapított adatokból – következik, hogy leggyakoribb a vegyes foglalkozású család, amelyben rendszerint a nő dolgozik a mezőgazda-

ságban, a férfi pedig nem-mezőgazdasági alkalmazott a településen vagy még gyakrabban azon kívül.

Ha a családtípusok szerinti megoszlást a vizsgálatba bevont falvak „községközpont” vagy „nem községközpont” helyzete szerinti bontásban vizsgáljuk, e két település-kategória közti egyenlőtlenség újabb bizonyítékához jutunk.

	Családtípusok (%)					
	A	B	C	D	E	Összesen
Községközpontok	9,9	8,7	18,0	34,3	29,1	100
Nem-községközpontok	14,3	5,3	24,9	43,4	12,1	100
Átlag	12,1	6,9	21,5	38,9	20,6	100

Észrevehető, hogy az E típus (a nem mezőgazdasági család) több mint kétszer gyakoribb a községközpontokban mint a nem községközpontokban, a C típus pedig (a tisztán mezőgazdasági család) gyakoribb a nem községközpont típusú falvakban; a D típus (foglalkozás-szerkezet tekintetében vegyes család) gyakoribb a nem községközpont falvakban, ez utóbbi településekről relatív több férfi ingázik nem mezőgazdasági tevékenység folytatása érdekében.

Az elemi- és középiskolák, orvosi rendelők és szülészetek, postahivatalok és telefonközpontok létrehozásának köszönhetően a falvakba került egy városi eredetű népesség, amelyet tanárok, orvosok, hivatalnokok, valamint a Termelőszövetkezetekben és Állami Gazdaságokban alkalmazott agrármérnökök és technikusok, stb. alkottak. Ezt a népességet a rezsिम adminisztratív módszerekkel megpróbálta tartósan letelepíteni: elrendelte, hogy ezek az alkalmazottak kötelezően a munkahelyükkel egy településen lakjanak. A szóban forgó kategória azonban kétségbeesetten ellenállt ezeknek a rendelkezéseknek, ahelyett, hogy véglegesen letelepedett volna falun inkább az ingázást választotta (helyzettől függően napi, heti, vagy ritkább gyakorisággal). Megjelent ily módon egy, a fentiekben tárgyaltal ellentétes irányú tömeges ingázási jelenség, vagyis a faluról városra ingázás. Egy magas képzettségű népességkategória jelenléte falun nyilvánvalóan fontos elemét képezi az adott település társadalmi-gazdasági modernizációjának. Ugyanakkor az ezek számára biztosított munka- és életkörülmények szegényessége oda vezetett, hogy e népesség nem telepedett le véglegesen falun. Az 1989-es változások után, a korábbi adminisztratív kényszerek megszűntével a szóban forgó népesség többsége elhagyta munkahelyét és visszatért városi környezetébe. Állásaik megüresedtek vagy megszűntek, ily módon az említett modernizációs elem felszámolódott.

Településszisztematizálás és a falusi közösségek életképessége · Az ország társadalmi-gazdasági szerkezetének modernizálását célzó törekvések keretében a régi rezsिम, mint ismeretes, kidolgozott egy – amennyire ambiciózus annyira kritizálható – az ország összes településére kiterjedő rendezési („szisztematizálási”) tervet. E tervvel és ennek megvalósítási módozataival kapcsolatban merült fel egyes települések életképességének, valamint a falvak optimális modernizálási-urbanizálási módozatainak kérdése.

A települések szisztematizálásának ötlete önmagában természetesen nem elítélendő. Ellenkezőleg: minden koherensen

megtervezett modernizációs program tekintettel kell legyen a települések bizonyos fokú szisztematikus fejlesztésére, a városokéra ugyanúgy mint a falvakéra.

[...]

A szisztematizálási terv egyes falvak urbanizálását is előirányozta. E tekintetben sem az alapgondolat volt önmagában aberráció, hanem annak kidolgozása és gyakorlatba ültetése, egyes települések képeinek mesterséges és erőszakos megváltoztatása.

Így utolsó éveiben a régi rezsim az urbanizálás céljára kijelölt községközpontokban többemeletes tömbházak építését rendelte el. Azokat a falusi családokat kellett volna e tömbházakba költöztetni, akik házai tervek szerint az elrendelt település-szisztematizálás áldozataivá váltak volna. Ugyanakkor azonban e családoktól elvárták, hogy folytassák mezőgazdasági tevékenységüket, hogy új lakásaikban is hozzájáruljanak az ország állatállományának növeléséhez, mintha a tömbházakban is tarthattak volna teheneket és disznókat, istálló és udvar nélkül. Ugyanazon kampány keretben számos gyümölcsös és zöldséges kertet gabonatermő földdé alakítottak, ily módon egy intenzívebb, gazdaságilag hatékonyabb termelést feláldoztak egy kevésbé intenzív, kevésbé gazdaságos termelés kedvéért. Levonható az a következtetés, hogy ily módon egy hamis urbanizációt promováltak, amely nem tudott hozzájárulni a kijelölt települések és az azokban lakók életmódjának tényleges modernizálásához.

A Ceauşescu által kezdeményezett szisztematizálási terv megkoronázását több ezer falu erőszakos felszámolása képezte volna, Románia falvainak csaknem fele jutott volna erre a sorsra.

Szerencsére e tervet a rezsim nem tudta véghezvinni, részben az erős belső ellenszegülés miatt – elsősorban az érintett lakosság részéről – részben a nemzetközi tiltakozásoknak köszönhetően. Egyes falvak tényleges ledózerolására csak relatív kevés esetben került sor, a Kárpátoktól délre, elsősorban a főváros környékén. Erdélyben, legalábbis ismereteink szerint, sehol nem került sor ilyen akciókra. Szigorúan körülhatárolták viszont azokat a területeket amelyekeken engedélyezett volt a házépítés, és tervbe vették a kijelölt területeken kívüli házak lebontását. Az esetek többségében azonban ezeket a bontásokat sem hajtották végre.

A társadalmi-gazdasági struktúrák átalakítási folyamatában egyes települések életképes vagy életképtelen volta reális, tanulmányozásra érdemes kérdést képez. Természetesen még az adott pillanatban életképtelennek tűnő települések sem pusztíthatók el autokratikus módon, nyers erőszak alkalmazásával. Javaslatokat tehetők azonban az anyagi és emberi erőforrások elosztására vonatkozólag, hogy azok olyan települések fele irányuljanak, amelyekben a beruházások hatékonysága nagyobb. Mindig figyelembe kell venni a helyi lakosság akaratát is, az adott településen maradási vagy távozási szándékát, hajlandóságát a nem mezőgazdasági tevékenységekre való áttérésre, vagy ennek elutasítását.

Megjegyzendő továbbá, hogy Erdély teljes falusi településhálózata több évszázadon át a középkor folyamán alakult ki, amely folyamat a XVII. században, egy túlnyomórészt agrár és

autark gazdaság, illetve alacsony társadalmi és területi mobilitással jellemezhető rendi társadalom feltételei közepette nagy vonalakban véget ért. Magától értetődő, hogy a társadalom általános modernizációjának folyamata, beleértve az iparosítást és urbanizálást, feszültségeket generál e településhálózat partikularitásai és a modern életmód szükségletei között. A modernizációs folyamat Nyugathoz viszonyított történelmi lemaradása, és e lemaradás aránylag rövid történelmi időszak alatti behozása e feszültségeket csak erősíthetik. Így egyes nehezen megközelíthető hegyvidéki települések kedvezőtlen helyzetben vannak a fejlesztési-modernizálási lehetőségek szempontjából, ezek tehát elkerülhetetlenül kevésbé kedvező életfeltételeket biztosítanak lakóik számára.

A települések életképességének kérdéséhez közelebb visz, ha az emberi településeket a munkahely és lakókönyezet közötti egységként fogjuk fel. Egy település életképesnek tekinthető, amennyiben állandó aktív népessége a településen belül vagy annak még elfogadható közelségében végzett tevékenységgel képes biztosítani létét. Az „elfogadható közelség” kifejezés nagyfokú viszonylagosságot hordoz, e tekintetben sok minden függ a közlekedési lehetőségektől és járművektől, a szóban forgó tevékenységek természetétől, stb.

E probléma egyik specifikus aspektusát a fent említett helyzetek képezik, vagyis azok a falvak, amelyek lakosságának jelentős része a városok és nem mezőgazdasági tevékenységek irányába távozott. Vannak ma olyan falvak, amelyek lakossága megfogyatkozott és elöregedett, falvak amelyek, legalábbis jelenlegi műszaki ellátottságuk mellett nem rendelkeznek a falu határának megoldozásához szükséges munkaerővel. Ezekben az esetekben felmerül a kérdés, hogy e falvak maguk életképesek e még, hogy a gazdasági tevékenységek modernizációs fokát emelő beruházások biztosítani tudnák e életképességüket, és talán elsősorban, hogy e falvak lakói óhajtják e falujuk újjáélesztését, vagy inkább elhagyni szeretnék. E kérdésekre a válaszokat esetenként kel megtalálni. A probléma különösen fontos az Erdélyi Középhegység térsége esetében, hisz köztudott, hogy magas fekvésű vidéken a modernizáció költségesebb mint síkvidéken.

E megállapítások fényében kutatócsoportunk „harcba szállt” egyes települések megmentéséért. Így Kolozs megye Bukarestből felszámolásra ítélt 253 nem-községközpont státusú településéből – maximális változat szerint, a minimális változat szerint 213 település jutott volna erre a sorsra – 100 települést áthelyeztünk az életképes települések kategóriájába, további 61 település sorsa utólagos vizsgálat alapján dőlt volna el.

Tizenhat település esetében a kérdés magától eldőlt, e települések teljes vagy majdnem teljes elnéptelenedése következtében (az utóbbiakon 5-10 személy maradt régi lakosságukból).

A 70-es évek közepén vita zajlott a román szociológiában a falusi települések modernizációjának kívánatos irányáról. Egyik álláspontot Al. Barbat fogalmazta meg (1974, 1976, 1976) aki azt javasolta, hogy a falvak vegyék át a kommunális ellátottság urbánus típusú standardjait, javasolta továbbá a mezőgazdaság, valamint a mezőgazdasági műszaki infrastruktúra modernizálását, a falvak tradicionális, kizárólagosan agrár, vagyis monofunkcionális jellegének megőrzése mellett.

Ezzel a nézőponttal ellentétben mi úgy gondoltuk, hogy a tradicionális, monofunkcionális falutípus, amelynek (majd-

nem) teljes aktív népessége a mezőgazdaságban tevékenykedik és amelyben a családok (majdnem) kizárólagosan a mezőgazdaságból élnek, nem biztosít optimális feltételeket a modernizációhoz, és ebből következőleg a jövőjük nem biztosított. Minden vizsgálatunk arra a következtetésre vezetett, hogy legéletképesebbek a polifunkcionális falvak, és hogy a falvak modernizálásának fő útja azok polifunkcionálissá tétele, vagyis nem mezőgazdasági termelő- és szolgáltató egységek létrehozása ezekben. Ha a falusi családok hagyományos településeiken munkahelyet találnak a szekunder és terciér szektorban, előnyben fogják részesíteni – legalábbis jelentős részük – a különböző jövedelemforrások kombinálását, az otthon maradást, felhagynak az elvándorlással vagy ingázással. Ily módon a szóban forgó családok, legalábbis egyes tagjaik révén, hozzá fognak járulni a mezőgazdaság konszolidálódásához és fejlődéséhez. Ez a régi rezsim alatt körvonalazódott véleményünk úgy tűnik napjainkban, a piacgazdaságra való átmenet idején is helytál-

lónak bizonyult. A földek reprivatizációját követően újraeledő kis parasztgazdaságok ugyanis gazdaságilag gyengék, a hatékony megműveléshez túl kis területtel rendelkeznek, műszakilag gyengén felszereltek. E családok számára a mezőgazdasági tevékenységek kombinálása szekundér vagy terciér gazdasági tevékenységgel úgy tűnik gazdasági megerősödésük járható útja, gazdasági szükségleteik kielégítésének és az urbánus életmódhoz való közeledésüknek hatékonyabb módja.

Következésképpen véleményünk szerint – összhangban kutatási adatainkkal – a falvak polifunkcionális jellegének hangsúlyozása érezhetően hozzá tud járulni azok modernizálódásához és urbanizálódásához. Ez a falu és város közötti poláris szembenállás meghaladásának útja, annak az útja, hogy az ország összes települése az urbanizáltság különböző fokainak egységes skáláján elhelyezhető legyen, az általánosan óhajtott, modern életfeltételek megteremtésének feltétele (...).

1991, augusztus.

Fordította Kiss Dénes.

JEGYZETEK

1. Ion Aluș (elhunyt 1994-ben) a kolozsvári Babeș-Bolyai Tudományegyetem professzora és a Szociológia tanszék alapítója volt.